

chronologie: irrigatie was een van de eerste technische werkvelden in de Indische staat, terwijl terreinen als spoorwegen en landbouw later opkwamen. Het verband tussen irrigatie-ingenieurs en staatsvorming in Nederlands-Indië is derhalve geen theoretische noodzakelijkheid. Irrigatie-ingenieurs waren eenvoudigweg de eerste georganiseerde beroepsgroep die aan de poort van het BB rammelden om een eigen staatsinstitutie te realiseren en daardoor hadden ze grote invloed op de vorming van de moderne bureaucratische staat.

De tweede kanttekening is dat Ravesteijn de ingenieurs de hoofdrol in zijn boek geeft. Hij laat zien hoe de ingenieurs zich opwerkten, welke moeilijkheden ze ondervonden en welke invloed successen of problemen op hun positie hadden. Deze keuze heeft het gevaar in zich dat meer gewicht aan de rol van ingenieurs wordt toegekend dan hun in werkelijkheid toekomt. Bestuursambtenaren speelden bijvoorbeeld ook een belangrijke rol in de ontwikkeling van de irrigatie en het irrigatiewezen. Hun wijze van denken wordt in dit boek echter vooral benaderd vanuit de visie van de ingenieurs. De nadruk op irrigatie-ingenieurs wordt wel genuanceerd doordat de groep 'ingenieurs' uit verschillende facties blijkt te bestaan. Zo bestaat er interne verdeeldheid met betrekking tot de doelen van irrigatie, de juiste oplossingen voor problemen en de te vormen coalities met bestuursambtenaren.

Ravesteijn heeft ervoor gekozen niet de technisch-wetenschappelijke ontwikkeling van de Nederlands-Indische irrigatie als centraal thema te nemen, maar de maatschappelijke inbedding van die ontwikkeling. Hij lijkt wel met het idee gespeeld te hebben de technisch wetenschappelijke ontwikkeling te beschrijven; hij geeft veel technische informatie over de irrigatiewerken, benoemt een aantal technische ontwikkelingen en relateert er enige aan de positie van ingenieurs. Voor de lijn van het betoog is de gedetailleerde informatie niet nodig, maar het boek is er als overzichtswerk wel interessanter (en dikker) mee geworden. Het biedt daarmee een aanzet tot onderzoek naar de technisch-wetenschappelijke irrigatie-ontwikkeling in Nederlands-Indië. Om dat vruchtbaar te doen, zal aandacht nodig zijn voor diverse zaken die Ravesteijn niet behandelt, zoals internationale ontwikkeling van irrigatietechniek, kennisoverdracht, ingenieursopleidingen en ingenieursverenigingen.

Irrigatie was een van de eerste technische sectoren waarin de algemene trend van modernisering in de negentiende en twintigste eeuw vorm kreeg. Het was een belangrijke sector in Nederlands-Indië en Ravesteijn heeft voor die sector de algemene notie 'modernisering' in relatie tot staatsvorming uitgewerkt. De weelde aan (theoretische) discussies, gedetailleerde informatie en feitelijke gegevens zou bij de lezer het enigszins onbevredigende gevoel kunnen wekken dat het boek meer te bieden zou moeten hebben dan uitsluitend dat. Het moet echter niet uit het oog worden verloren, dat het boek juist dankzij de uitputtende beschouwingen, beschouwd kan worden als een waardevol overzichtswerk van de ontwikkeling van irrigatie op Java.

Maurits Ertsen
Margaret Leidelmeijer

G. A. M. Beekelaar, ed., *Gelderland tussen 1840 en 1850. Rapporten, verslagen en andere stukken omtrent de toestand in de provincie Gelderland, opgemaakt door de gouverneur in de jaren 1840-1849* (Werken uitgegeven door Gelre XLIX; Hilversum: Verloren, 1997, 250 blz., f69,-, ISBN 90 6550 561 X).

Eindelijk is — na Rütters grote werk uit de jaren veertig — opnieuw een bronnenuitgave met rapporten van gouverneurs verschenen. Het betreft wederom een serie rapporten uit de jaren veertig van de vorige eeuw. Dat is niet geheel toevallig, aangezien de bezorger zich ooit al

verdienstelijk had gemaakt door het samenstellen van een index op de drie delen van Rüter. Beekelaars verzameling bepaalt zich tot één provincie, Gelderland, maar is in die beperking vollediger dan die van Rüter. De laatste hield op in 1846 en heeft — zo blijkt nu — aanzienlijke delen van de jaarverslagen weggelaten. De rapporten zijn in de jongste uitgave voorzien van een uitgebreid notenapparaat, waardoor plaatsen, mensen en gebeurtenissen in een duidelijke context geplaatst worden. Nauwkeurige lezing van het bronnenmateriaal en het commentaar levert aldus een zee aan kennis op over Gelderland in de jaren 1840. Soms gaat het om lokale bijzonderheden (de begraving van de weg van Zutphen op Emmerik, de stoeterij te Borculo), soms om zaken van nationaal gewicht, zoals de publieke geest in de maanden van dreigende revolutie in 1848. Evident bezwaar is dat de informatie niet in een lopend verhaal of een heldere analyse tot ons komt, maar verdeeld is over de rapporten, bijlagen en (talrijke en heel lange) voetnoten. Gelre-connaisseurs nemen dat nadeel ongetwijfeld voor lief. Niet alleen die groep geïnteresseerden zal overigens iets van haar gading in deze uitgave vinden. Ik wil hier twee onderwerpen signaleren, die de rapporten doen uitstijgen boven het lokale en regionale belang. Ten eerste — zoals reeds aangestipt — het beeld dat naar voren komt aangaande aanloop tot en verloop van '1848'. Uit de rapporten over 1847 blijkt dat de autoriteiten zich ernstige zorgen maakten over de armoede in de provincie. Hier en daar wees de gouverneur op mogelijke 'gisting' en op pogingen van welgestelden die onrust met liefdadigheid op te heffen. In dit licht laat zich de gecontroleerde paniek die de elite beving nadat zij van revolutie in het buitenland had gehoord, beter begrijpen. In het voorjaar van 1848 werd de periodieke verslaggeving dan ook opgevoerd. De minister van justitie had op 1 maart de gouverneurs opgedragen hem elke veertien dagen op de hoogte te stellen van het wel en wee van de bevolking. Nadat een grondwetsherziening in het vooruitzicht was gesteld, ebde deze vorm van surveillance weer weg. Ten tweede laten de rapporten overduidelijk zien hoezeer centrum en periferie, rijk en gemeenten al onder Willem I en II geïntegreerd waren. De nawerking van de Bataafs-Franse tijd is in bijna ieder verslag aan te wijzen. Op allerlei terreinen, zoals belastingheffing, armoedebestrijding, weg- en waterbouw, et cetera, was het rijk in de provincie aanwezig. Omgekeerd wendden plaatselijke besturen en particulieren zich veelvuldig tot de gouverneur om hun wensen, vragen of grieven aan de overheid kenbaar te maken. Bijna onmerkbaar ontwikkelden de Gelderlanders, zoals ook de bevolking in de andere provincies, zo een bovenregionale oriëntatie. De gouverneur vervulde in veel gevallen een schakelfunctie. In de eenwording van Nederland waren de gouverneurs — en daarna de Commissarissen des Konings — een vaak vergeten katalysator.

Beekelaar schrijft het niet maar ik denk dat ik in zijn geest handel, als ik het Instituut voor Nederlandse geschiedenis oproep het werk van Rüter voort te zetten. Het archief van het ministerie van binnenlandse zaken, bewaard op het Algemeen Rijksarchief, herbergt een prachtige verzameling jaarverslagen en verslagen van rondreizen van de Commissarissen van de Koning(in). De minuutrapporten zijn doorgaans in de rijksarchieven in de provincies te vinden. Zowel voor de lokale als de nationale geschiedenis in de tweede helft van de negentiende eeuw zou de uitgave daarvan veel nieuwe kennis en inzichten opleveren.

Nico Randeraad

H. te Velde, H. Verhage, ed., *De eenheid en de delen. Zuilvorming, onderwijs en natievorming in Nederland 1850-1900* (Amsterdam: Het Spinhuis, 1996, 204 blz., f42,50, ISBN 90 5589 041 3).